

סיון תשע"ב

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

דתן ואבירם

לפרשת קרח (ע"פ שיעור של הרב תמיר גרנות)

ג. קורח מגיע אל משה, ואחר כך אל אהל מועד (ב', י"ט), ואילו דתן ואבירם נשארים באהליהם (כ"ה-כ"ו), ובכך הם יוצרים מוקד נפרד של מרד, ואלטרנטיבה למנהיגות. ד. טיפולו של משה בשתי הקבוצות שונה: לקורח הוא פונה בדברי ריצוי ושכנוע, ומציע לו את מבחן המחנות (ה'ז'). על דתן ואבירם הוא זועם, ואינו מציע להם פתרון כלל (י"ב, ט"ו). ההבדל נובע, כמסתבר, מההבדל שבין שתי המרידות.

ה. העונש לשתי הקבוצות שונה: מאתיים חמישים האיש שטענו לכהונה נשרפו באש ה' (ל"ה), ואילו דתן ואבירם נבלעו באדמה (ל"ב-לג).

מכאן, שהחיבור בפרשה בין שתי המרידות אינו נובע משותפות יסודית במניעי המרד ובתכליותיו, אלא מסיבות אחרות. ייתכן שבפועל התגבשה קואליציה של מורדים שהיו בה לפחות שתי מפלגות עיקריות, כאשר לכל אחת מהן אידיאולוגיה ומטרה שונה, והמכנה המשותף שלהן הוא הרצון לשנות את סדרי השלטון ולפגוע במשה ו/או באהרון.

שורשי המרד בסיפורי התורה הקודמים

גם קורח וגם דתן ואבירם מופיעים כדמויות משמעותיות לראשונה בסיפורנו. אמנם, חז"ל, ובעקבותיהם רש"י, זיהו את טביעות אצבעותיהם של דתן ואבירם (אך לא את של קרח) בכמה סיפורים הקודמים לפרשת קרח. נעייין תחילה בדברי רש"י המשלימים את סיפור מעשיהם של דתן ואבירם החסר בתורה:

1. במעשה שני העברים הנצים (שמות ב', י"ג) מפרש רש"י:

קרח ודתן ואבירם - שתי מרידות שונות

ראשונים ואחרונים בין פרשני התורה כבר הצביעו על כך שמרדם של דתן ואבירם שונה ונבדל ממרדו של קורח. למרות שהפסוק הראשון מחבר ביניהם (במדבר, ט"ז, א'):

"ויקח קורח בן יצהר... ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן"

המשך הפרשה מעיד שלא הרי טענותיו של קורח כהרי טענותיהם.

נבחן בקצרה את ההבדלים העיקריים בין שני המרידות: א. קורח מבקש כהונה, ואילו דתן ואבירם אינם מבקשים כלום, אלא אולי את ראשו של משה.

ב. קורח אינו מטיל ספק מפורש בסמכותו של משה, ופונה אליו כמנהיג על מנת שייתן לו את מבוקשו (שם, ג'ד'). דתן ואבירם, לעומת זאת, מורדים במנהיגותו של משה, וממאנים לשמוע בקולו ולעלות אליו ("ויאמרו לא נעלה" [י"ב]).

ט"ז, יב וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו:

לא נעלה.

יג המעט כי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר

כי תשתרר עלינו גם השתרר?

יד אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו נחלת שדה וכרם

העיני האנשים ההם תנקר?

לא נעלה!

טו ויחר למשה מאד, ויאמר אל ה':

אל תפן אל מנחתם!

לא חמור אחד מהם נשאתי, ולא הרעתי

את אחד מהם.

"שני אנשים עברים" - דתן ואבירם¹, הם שהותירו מן המן.

2. "וישמע פרעה את הדבר הזה" (שם, ט"ו) - מי הלשין לפרעה שמשה הרג את המצרי? בהמשך ספר שמות (י"ח, ד') אומר רש"י כך (על פי שמות רבה א', ל"א), "וישמע פרעה":

"ויצלני מחרב פרעה" - כשגילו דתן ואבירם על דבר המצרי ובקש להרוג את משה, נעשה צווארו כעמוד של שיש.

3. "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך" (שם, ד' י"ט). התורה לא ביארה מי ביקש להרוג את משה, ורש"י (במקום, על פי שמות רבה ה', ד', ד"ה "ויאמר ה'") מגלה לנו זאת:

מי הם? דתן ואבירם. חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם, והעני חשוב כמת.

4. "ויפגעו את משה ואת אהרון נצבים לקראתם ויאמרו אליהם למה הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו" (שמות ה', כ"ב-כ"א); מיהם האנשים שפגשו במשה ואהרון? רש"י במקום (על פי שמות רבה, ה', כ', ד"ה "ויכו שוטר"י) מפרש כך:

...ורבותינו דרשו כל נצים ונצבים - דתן ואבירם היו, שנאמר בהם "יצאו נצבים" (במדבר ט"ז, כ"ז).

5. "ויותירו אנשים ממנו עד בקר" (שמות ט"ז, כ') גם כאן פירש רש"י (במקום) שהאנשים שלא האמינו בה' כי הוא יוריד כל יום מן, ולכן השאירו מן ליום המחרת, הם דתן ואבירם.

במדבר (שמות רבה, א', כ"ט, "וירא כי אין איש") נוספו עוד גילויים על הופעתם של דתן ואבירם, שרש"י לא הביאם:

6. המרד על ים סוף. המדרש לא מפרש במדויק, אבל רק מרד אחד פורש בתורה על ים סוף - כאשר בני ישראל ראו את מצרים רודפים אחריהם: "ויאמרו המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים הלא זה הדבר אשר דברנו אליך לאמר חדל ממנו ונעבדה את מצרים כי טוב לנו עבד את מצרים ממתנו במדבר" (שמות י"ד, י"א-י"ב). לפי דברי המדרש, אלו שאמרו זאת הם דתן ואבירם.

7. האנשים שרצו לחזור למצרים בחטא המרגלים - "נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר י"ד, ד') - מונהגים ע"י דתן ואבירם.

אם כן על פי המדרש - העברים הנצים, המלשינים על משה והמבקשים להרוג, המתלוננים על משה אהרון בצאתם מפרעה, המותירים מן המן, ולפי חז"ל גם אלו המדברים על חזרה למצרים על ים סוף ובחטא המרגלים - כולם מזוהים עם דתן ואבירם.

כלומר, המדרש, ורש"י בעקבותיו, זיהו שורה של מרידות, הפגנות או מעשים הפוגעים במשה עם דתן ואבירם. בכל המקרים התורה תיארה אנשים אנונימיים, וחז"ל ורש"י הוציאו אותם מאלמוניותם.

בשיעור זה על פי שיעורו של הרב תמיר גרנות ננסה להבין לעומקם את טענות המדרש ורש"י. אנו מניחים שלחז"ל אין מסורת על זהותם של האנשים, והצעתם לזהות אותם עם דתן ואבירם יכולה להיות פרשנות לפי הפשט או דרשנות, ואנו ננסה בשיעור לזהות את היסודות הפרשניים שהובילו את חז"ל לזיהוי של האנשים האנונימיים בכל אחד מהמקרים עם דתן ואבירם, ולברר את השאלות הבאות:

א. מהו הבסיס לזיהוי של כל הדמויות האנונימיות הללו עם דתן ואבירם?

ב. מדוע חז"ל מזוהים דווקא את דתן ואבירם, ולא קושרים את קורח לכל הפרשיות הללו?

ג. מדוע התורה לא גילתה את שמותם עד פרשת קרח, וחז"ל סוברים שהם יכולים לחשוף אותם?

ד. מדוע דווקא באותן פרשיות שהזכרנו מזוהים דתן ואבירם עם האנשים החוטאים או מורדים, ולא בהרבה פרשיות אחרות, כגון תלונות המים למיניהן (שמות ט"ו, כ"ד; במדבר כ', ב"ה'), תלונת המן (במדבר י"א, ד'-ט'), חטא העגל (שמות ל"ב, א'-ו) ותלונות תבערה וקברות התאוה (במדבר י"א)?

ה. ולבסוף: רש"י, שהכיר את מדרשי חז"ל, אימץ את דבריהם ברוב המקומות, ומכאן שראה בהם לא רק לקח טוב, אלא גם פרשנות מתקבלת על הדעת; אולם, בשני מקומות - לגבי המורדים בים סוף ולגבי זהות האנשים בחטא המרגלים (סעיפים 6 ו-7 לעיל) - השמיט רש"י את הזיהוי של המדרש, והשאיר את החוטאים באלמוניותם. מהו פשר ההבדל בין רש"י לבין המדרש בנקודה זו?

הבסיס לזיהוי עם דתן ואבירם - עיגון פירוש חז"ל בכתוב

במדרש עצמו התפרשו שלושה נימוקים לשוניים ליצירת הזוהות:

¹ על פי המדרש (שמות רבה [וילנא], פרשה א', כ"ט) "וירא כי", האיש העברי שהוכה על ידי המצרי היה דתן עצמו. לא ציינתי זאת למעלה, משום שסברתי שעובדה זו היא נגזרת הכרחית מסיפור העברים הנצים והאיש העברי המוכה: אחד העברים הנצים אומר "הלחרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי" (שמות ב', י"ד) ובסיפור העברי המוכה שלעיל קראנו "ויפן כה וכה וירא כי אין איש" (שם י"ב), ואם כן הדרך היחידה בה יכול היה האיש העברי לדעת שמשה הרג את המצרי היא שהוא בעצמו היה המוכה. כיוון שחז"ל מזוהים את הנצים עם דתן ואבירם, הרי שרק אחד מהם יכול להיות האיש.

א. השימוש החוזר במילה "נצבים" בסיפור ההפגנה מול משה ואהרון במצרים ובפרשת קורח:

"ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים...ויפגעו בהן שוטרי ישראל" (שמות ה', כ'-כ"א)
מול **"ודתן ואבירם יצאו נצבים" (במדבר ט"ז, כ"ז).**

ב. תיאור התורה את שני העברים במצרים כ**"נצבים"** הזכיר לחז"ל את האמור עליהם בפרשת פנחס (במדבר כ"ו, ט"ו)

"ובני אֱלִיָּאב נִמְוָאֵל וְדָתָן וְאַבְיָרָם הוּא דָתָן וְאַבְיָרָם קְרוּאֵי הָעֵדָה אֲשֶׁר הָצוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּעֵדַת קִרְחַ בְּהַצְתָּם עַל ה'";

ואלה הם דברי חז"ל במדרש רבה (שמות רבה, א', כ"ט, ד"ה "והנה שני אנשים עברים נצבים"): **וכן אתה מוצא שלא נשמע הדבר אלא על ידי העברים, שנאמר "ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצבים" (שמות ב', י"ג), - זה דתן ואבירם, קראם "נצבים" על שם סופם.**

ג. השימוש בכינוי הסתמי "אנשים" נראה היה לחז"ל משמעותי, בגלל החזרה עליו בפרשת קרח (במדבר פרק ט"ז, פסוקים ב', י"ד, כ"ו, ל'), - (שמות רבה (וילנא) פרשה כ"ה, י', ד"ה "ויותירו אנשים"):

"ויותירו אנשים ממנו" (שמות ט"ז, כ') - אלו מחוסרי אמנה שהיו בהם, ומי הם? אר"ש בן לקיש אלו דתן ואבירם, נאמר כאן "אנשים" ונאמר להלן "אנשים", שנאמר (במדבר ט"ז, כ"ו) "סורו נא מעל אהלי האנשים" - מה אנשים שנאמרו להלן דתן ואבירם אף אנשים שנאמרו כאן דתן ואבירם.

המונחים המקבילים, שלמעט האחרון (אנשים) אינם כל כך נפוצים, יוצרים, לדעת חז"ל, זיקה משמעותית בין הפרשיות. אולם, בשתיים מן הפרשיות עליהם אמרו חז"ל שדתן ואבירם הם הפועלים בהן, לא מצאנו שום מונח מקביל: במרד על ים סוף, ובפרשת המרגלים. בשני מקרים אלה מדובר על כלל ישראל: בים סוף - "וישאו בני ישראל את עיניהם" (שמות י"ד, י'), ובמרגלים: "עדה" ב"בני ישראל" ("עדה": במדבר פרק י"ד, פסוקים א', ב', י', כ"ז, ל"ה, ל"ו). ו " בני ישראל": שם, פסוקים ב', ה' ז', י', כ"ז), ולא על כמה אנשים בודדים, כמו בשאר הפרשיות. מסתבר שזו כנראה הסיבה שרש"י לא פירש כחז"ל בשני המקומות הללו.

רש"י הבין שהופעתם של דתן ואבירם היא תמיד הופעה של אנשים בודדים או של קבוצה בעם, ולא של

הציבור כולו. המכנה המשותף של כל ההופעות הוא היציאה המופגנת נגד משה רבנו ומנהיגותו. כנראה שברוב המקרים המרד במנהיגותו של משה לא היה מקובל על דעתו של רוב העם, אלא מקורו בקבוצה קטנה בעלת מניעים ואינטרסים מיוחדים.

הופעתם הראשונה והופעתם האחרונה של דתן ואבירם מחדדות את הפן הזה בהתנהגותם (שמות ב', י"ד):

"ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו הלהרגני אתה אומר...."

אומר העברי המכה למשה במצרים, וכאשר קורא משה לדתן ולאבירם, בפרשת קרח, הם אומרים לו (במדבר ט"ז, י"ג)

"המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר"

ולבסוף הם ממאנים לקבל את סמכותו ואומרים לו (שם פסוק י"ד):

"העיני האנשים ההם תנקר - לא נעלה",

כלומר "אנו מסרבים לקבל את שרותך ואת שרתך".

שיטת ראב"ע שבחירת הלוויים היא הסבה למרד קרח ועדתו:

המפרשים נחלקו לגבי מועד התרחשותו של המרד. ראב"ע (במדבר ט"ז, א') סבר שהוא אירע אחרי מינוי הלוויים במקום הבכורות, בשל העובדה שזהו נושא מרכזי במרד קורח. אם נעניין בדבריו של הראב"ע נראה שראב"ע חתר למצוא **אירוע אחד** בעבר שיסביר את המניעים של מירב הקבוצות המשתתפות במרד, ואירוע זה לדעתו הוא החלפת הבכורות בלוויים במדבר סיני זמן קצר לפני תחילת המסע במדבר כ"ב באייר. אירוע זה, יש בו כדי ללבות את רגשות הקיפוח של רבים בישראל. ראשית לכול עורר הדבר את אכזבתם וכעסם של הבכורות, שהפסידו את מעמדם ונדחו מעבודה - ולדעת ראב"ע מאתיים וחמישים הנשיאים בכורות היו. בחירת שבט לוי עוררה את קנאתם של שאר השבטים, שייחסו למשה את העדפת בני שבטו במקום השוויון שנהג עד אז בין השבטים. אף שבט לוי עצמו התעוררה תרעומת על כך שהפכו למשרתי אהרן ובניו במקום להיות כוהנים בעצמם. וקרח עצמו היה לוי ובכור - ואם כן תרעומתו כפולה. רק את תרעומתם של דתן ואבירם לא הצליח ראב"ע לקשור לאותו אירוע של החלפת הבכורות בלוויים: פירושו כי הם כעסו על משה על כך "שהסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף" קשה, שהרי הסרת הבכורה משבט ראובן והעברתה ליוסף נעשו כבר על ידי יעקב, אבי האומה (דה"א ה', א-ב); ואף לפי ההשערה שמעלה ראב"ע כי "אולי חשדוהו בעבור יהושע משרתו", שמפני זה העביר משה את הבכורה ליוסף - סוף סוף שירותו של יהושע את משה אינו דבר

ואז מצא קרח מקום לחלוק על מעשיו וחשב כי ישמעו אליו העם, וזה טעם [דברי דתן ואבירם] 'להמיתנו במדבר' - אמרו: 'הנה הבאת אותנו אל המקום הזה, ולא קיימת בנו מה שנדרת לתת לנו ארץ זבת חלב ודבש, כי לא נתת לנו נחלה כלל, אבל נמות במדבר ונהיה כלים שם, כי גם זרענו לא יצאו מן המדבר לעולם, ויבטל מן הבנים מה שנדרת להם כאשר נתבטל מן האבות'. וזה טעם תלונתם הנה במקום הזה [בפרשת קרח] אחר גזרת המרגלים מיד.

ומסביר הרב אלחנן סמט שמחלוקתם של ראבי"ע ורמב"ן אינה מתמצה רק בשאלת המקום והזמן שבהם נתרחש מרד קרח אלא בעיקר בשאלת המניע היסודי להתפרצותו: מה שראבי"ע רואה כסיבה היסודית וכמעט הבלעדית - החלפת הבכורות בלוויים - נראה כי רמב"ן אינו רואה אף כסיבה רחוקה: בחירת הלוויים אינה נזכרת כלל בפרשה כסיבה לתרעומת של שום גורם מן המשתתפים במרד, אלא רק הקנאה בכהונתו של אהרן. אף לדעת רמב"ן ישנו מניע מרכזי אחד להתפרצות המרד - המצב החדש שנוצר בעקבות העונש על חטא המרגלים: תסכול וייאוש אחזו בעם, והם אפשרו גם את העלאתן של טענות ישנות שציפו לשעת כושר - הטענות כנגד כהונתם של אהרן ובניו.

פירושו של רמב"ן נראה מתאים לפשוטו של מקרא מטעמים רבים, אולם הטעם הברור ביותר והניכר ביותר לעין הוא נאומם של דתן ואבירם שראבי"ע אינו מתייחס אליו כלל, ואילו רמב"ן הבלויט אותו. נאום השטנה של דתן ואבירם נגד משה לא יכול היה להיאמר אלא לאחר שדור יוצאי מצרים נענש בעקבות חטא המרגלים. בהיות העם במדבר סיני, ערב היציאה למסע אל הארץ, לא היה שום טעם בטענה (יד) "אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו, ותתן לנו [=ולא נתת לנו] נחלת שדה וכרם", שהרי דבר זה הוא שעמד באותה שעה על הפרק (י, כט): "נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אתו אתן לכם... כי ה' דבר טוב על ישראל". אף המילים "להמיתנו במדבר", המציניות בדבריהם את תכלית העלאתם ממצרים על ידי משה, אין להן פשר אלא לאחר גזרת ("יד, לה) "במדבר הזה יתמו ושם ימותו".

מקורו של המרד

הן ראבי"ע והן הרמב"ן תמכו את דבריהם בזיקה שבין תוכן הטענות של קורח ודתן ואבירם לבין אירועים שקדמו להם. לעומת זאת, מדברי חז"ל שהובאו לעיל עולה שיש שורש אחר, קדום וראשוני יותר, לפחות למרד דתן ואבירם. עוד במצרים - הרבה לפני שהיה אפשר להצביע על איזו שגיאה מנהיגותית של משה, על חלוקת משרות לקויה או על כשלון בהובלת העם לארץ ישראל - נמצאו מי שיצאו נגדו, אלא שאז קולם נבלע בתמיכה

חדש, והוא קדם למתן תורה ונהג כבר בסמוך ליציאת מצרים (שמות י"ז, ט), ואם כן אין בכך כדי להסביר את התפרצות המרד בשעה זו דווקא. מסתבר שראבי"ע יבאר כי עד עתה לא מצאו דתן ואבירם בני ראובן כוח בעצמם לערער על העברת הבכורה משבטם אל בני יוסף, ורק משנתעוררה תרעומת כללית על משה מצאו את השעה כשרה לצרף גם את תרעומתם שלהם. ועוד: ישנו קשר מהותי בין סיבת תרעומתם לבין הערעור על החלפת הבכורות בלוויים: בשני המקרים נדחה העיקרון של עדיפות הבכור לטובת מי שאינם בכורים, הן בכל משפחה פרטית והן בעם בכללו.

שיטת הרמב"ן שמרד קרח הינו תוצאה/נספח של חטא המרגלים

רמב"ן (באמצע הדיבור המתחיל הראשון בפרשה) חולק בחריפות על דעתו של ראבי"ע. הוא מביא את עיקר דבריו ואז מגיב ואומר:

וזה מדעתו של רבי אברהם, שהוא אומר במקומות רבים 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' לרצונו. וכבר כתבתי כי על דעתי כל התורה כסדר, זולתי במקום אשר יפרש הכתוב ההקדמה והאיחור [כלומר, כשישנם תאריכים מפורשים או ראיות מכריעות המחייבים לומר כן], גם שם לצורך עניין ולטעם נכון.

אבל היה הדבר הזה [מרד קרח] במדבר פארן בקדש ברנע אחר מעשה המרגלים. והנכון בדרש שכעס קרח על נשיאות אלצפן כמאמר רבותינו, וקינא גם באהרן, כמו שנאמר (ט"ז, י) 'ובקשתם גם כהנה?'. ונמשכו דתן ואבירם עמו, ולא על הבכורה [שניטלה משבטם], כי יעקב אביהם הוא אשר ביטלה מראובן ונתנה ליוסף, אבל גם הם אמרו טענתם (יג) 'להמיתנו במדבר' (יד) 'לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו'.

והנה ישראל בהיותם במדבר סיני [לפני היציאה למסע במדבר בכ' באייר] לא אירע להם שום רעה, כי גם בדבר העגל, שהיה החטא גדול ומפורסם, היו המתים מועטים, וניצלו בתפילתו של משה שהתנפל עליהם [=למענם] ארבעים יום וארבעים לילה, והנה היו אוהבים אותו בנפשם ושומעים אליו, ואילו היה אדם מורד על משה בזמן ההוא [כטענת ראבי"ע שאז מרד קרח] היה העם סוקלים אותו. ולכן סבל קרח גדולת אהרן וסבלו הבכורים מעלת הלוויים וכל מעשיו של משה, אבל בבואם אל מדבר פארן ונשרפו [לפני כן] באש תבערה ומתו בקברות התאוה רבים, וכאשר חטאו במרגלים לא התפלל משה עליהם ולא בטלה הגזרה מהם ומתו נשיאי כל השבטים במגפה לפני ה' ונגזר על כל העם שייתמו במדבר ושם ימותו, אז הייתה נפש כל העם מרה, והיו אומרים בלבם כי יבואו להם בדברי משה תקלות.

הכללית במנהיגות משה, ולכן לא זכה למקום בולט; אולם, כאשר אנו קוראים בפרשתנו על מרד במנהיגותו של משה, אנו מבינים שאין זה מרד יש מאין, ודבריהם כאן הם בבחינת התחסדות ותירוץ, שהרי עוד במצרים הם סירבו לקבל את בקורתו המוצדקת של משה על התנהגותם, וכפרו במנהיגותו עוד כשהייתה בחיתוליה.

ההלשנה לפרעה, כפי שהתפרשה על ידי רש"י והמדרש, היא נסיון לחסל את הסיכוי שיצמח מנהיג לבני ישראל המשועבדים. ובאמת, אם אחרי חטא המרגלים אפשר להבין את האכזבה והמרירות על כך שלא ייכנסו לארץ - אף כי אין סליחה להאשמת משה במצב זה - הרי שבמצרים, בעצם השעבוד, נראית התנגדותם של דתן ואבירם תמוהה. גם עמידתם מול משה ואהרון אחרי כשלונו הראשון להביא לגאולת ישראל על פי חז"ל ורש"י, מבטאת מגמה דומה: "אשר הבאשתם את ריחנו". אף אם יש צד אמיתי בדברים, הם מסתירים את ההתנגדות היסודית למנהיגותו של משה. ייתכן שגם החטא של האנשים שהותירו מן יכול להתפרש באופן דומה: ודאי שיש כאן חוסר אמונה, אבל באופן ראשוני יותר יש בכך חוסר אמון במשה וחוסר משמעות, כפי שנאמר "ויקצף עליהם משה" (שמות ט"ז, כ).

הסבר שיטת חז"ל במדרש - האידיאולוגיה של דתן ואבירם

חז"ל הוסיפו עוד שתי מרידות לכרטיס הביקור של דתן ואבירם - בים סוף ובחטא המרגלים. ראינו שבשני המקרים הללו אין בסיס פרשני לזיהוי שלהם, כפי שהראינו לעיל, ועלינו להבין מדוע הם הוסיפו דווקא את שתי המרידות הללו. נראה כי חז"ל הדגישו את המרכיב האידיאולוגי במרד של דתן ואבירם. לפי רש"י, מצאנו את המכנה המשותף בין האירועים השונים בשלילת מנהיגותו של משה, כלומר מוקד המרד הוא פוליטי; לדעת חז"ל עלינו להתמקד באידיאולוגיה שהנחתה את דתן ואבירם: ההתנגדות למשה היא התנגדות לעמדותיו ותוכניותיו.

חז"ל הבינו שכבר במצרים התגלתה התנגדות לתוכנית של יציאת מצרים ולהנחות האידיאולוגיות שלה. עוד בראשית הופעתו של משה זיהו דתן ואבירם את היסכנות הטמונות בתוכניתו של משה, וניסו למנוע אותן מלממש את יתוכניותיו. לדעתם, הפרויקט הגדול של יציאת מצרים הוא טעות מראשיתו. הם מצביעים על כשלונו כבר בשלב הראשון, כאשר פרעה מחרף את הגזרות במקום לשחרר את ישראל, וממשיכים להציג את עמדתם ואת טעותו של משה בכל שעת משבר; כל רגע קשה הוא, עבורם, הזדמנות לחזור ולהציע את

משנתם האידיאולוגית, לפיה הבטחון הקיומי שהיה לבני ישראל במצרים טוב מההימור המסוכן של יציאת מצרים וארץ ישראל. לכן, לדעת חז"ל, דווקא המרד על הים, בו נשמעת הטענה "מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמור חדל ממנו ונעבדה את מצרים" מציג בשלמות את מפלגת דתן ואבירם. לא שמענו על טענה כזו במצרים, אך אם נאמין לעובדות שבפי העם המתלונן על הים, הרי שבאמת ההתנגדות ליציאת מצרים הועלתה עוד במצרים. ומי העלה אותה? כנראה שכל אלה הנזכרים כמתנגדים למשה בשלבים מאוחרים. מכאן הסיקו חז"ל את הזהות בין המורדים במשה לבין אידיאולוגית ההתנגדות ליציאת מצרים.

כמו במרד על הים, גם קריאת העם בפרשת המרגלים משקפת אידיאולוגיה דומה: "נתנה ראש ונשובה מצרימה". גם כאן אין להבין את יוזמת העם (ולפי חז"ל - דתן ואבירם) כפתרון אד הוק לבעיה שעוררו המרגלים, אלא כניצול של הסיטואציה כדי לקדם את האידיאולוגיה הותיקה של שלילת יציאת מצרים.

בני ישראל התלוננו עוד תלונות רבות במסעם במדבר, אך חז"ל הבינו שהתלונות האחרות אינן ממין הטענה הזו: כל התלונות האחרות נגעו לבעיות המזון והמים, ולפיכך אין לראותן כמשקפות התנגדות ליציאת מצרים, אלא הן נובעות מצורך קיומי, שלעתים היה כרוך גם בחוסר אמון או בחוסר אמונה בה'. שלושת המקרים בהם נושא התלונה אינו מזון ומים, אלא התוכנית הגדולה של מסע ישראל ממצרים לארץ ישראל, הם התלונה על הים, התלונה במרגלים, ותלונת דתן ואבירם בפרשת קורח, ולכן הסיקו חז"ל שכולם קשורים בדתן ואבירם.

שתי הטענות המרכזיות של דתן ואבירם

אם נדייק עוד, נמצא שההתנגדות ליציאת מצרים מבוססת על שתי טענות שונות:

1. מבחינת התהליך - הטענה שהמסע במדבר לא יצליח, ויביא למותם של ישראל בגלל הקשיים הטמונים בו.
2. מבחינת התוצאה - הטענה שארץ ישראל אינה מהווה תחליף טוב למצרים, ומוטב היה להישאר במצרים. בתלונה על הים באה לידי ביטוי הטענה הראשונה, שהרי המתלוננים לא יודעים עדיין מה טיבה של ארץ ישראל, אך הם מפקפקים בסיכוי להצליח לגבור על קשיי המסע:

"המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר" (שמות י"ד, י"א),

וכן "כי טוב לנו עבוד את מצרים ממתנו במדבר" (שם, י"ב).

ב. בחלק השני הם שוללים את התכלית האידיאולוגיה של משה רבנו - "אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו", ואני מציע לפרש זאת כך: "לא רק שלא הצלחנו להגיע אליה, (שהרי זה נאמר כבר בפסוק הקודם), אלא שבאמת אין ארץ כזו, ואין באמת אפשרות שתהיה לנו נחלת שדה וכרם". הבנה זו מעניקה יתר רצינות לטענתם, שכן החלק הראשון באמת תמוה: האם משה אשם בכך שהם תקועים במדבר? הרי זו אחריותם הגמורה! לפי דברינו יש לקרוא את טענתם כך: ראשית - לא הצלחת במבחן התוצאה להביאנו לארץ, כפי שטענו מתחילת הדרך; ואם תאמר 'אשמתיכם היא', הרי נשיב לך כי יודעים אנו כבר שגם לו היינו ממשיכים, לא היה לנו לאן ללכת, שהרי המרגלים סיפרו לנו את האמת אודות הארץ. ייתכן שמרומזת כלפי משה טענת קונספירציה: כדי שלא תעמוד מול כשלוך תוכניתך, כאשר יגלו כולם שהארץ איננה זבת חלב ודבש כפי שהבטחת, ואיננו יכולים לרשת בה נחלת שדה וכרם - גרמת שניענש בכך שלא נוכל ליכנס אליה כלל ואנו מתים במדבר. כינויים את ארץ מצרים "ארץ זבת חלב ודבש" מדגיש את המימד הזה באידיאולוגיה השוללת את יציאת מצרים: מצרים היא הארץ הטובה והראויה, ולא ארץ ישראל.

המשמעות העמוקה של מרד דתן ואבירם - פשר ההתנגדות למשה

מדוע שעבדים משועבדים יתנגדו למנהיגות הקמה ומבטיחה להם חרות ושפע חומרי בארצם? מה הטעם בהתנגדות הפוליטית ומה הטעם בהתנגדות האידיאולוגית?

ניתן להעמיד את מרד הפוליטי של דתן ואבירם על ציפיות אישיות שלא התממשו - אולי מכוח היותם בני שבט ראובן הבכור וציפייתם לזכות בנתח בהנהגה משום כך, או מסיבות אחרות. את מרד האידיאולוגי ניתן אולי להבין מתוך החשש לכישלון ולאכזבה. אולם, הרב תמיר גרנות מסביר שאין בהסברים אלה די, במיוחד לאור פירושם של חז"ל ורש"י, המבליטים את האופי השיטתי והעקרוני של המרד. האופוזיציה של דתן ואבירם היא בבחינת אופוזיציה נצחית, ויש להבין אותה במבט כזה. הצגתם כשני קוריוזים חולפים, כשרלטנים תאבי שלטון, או כרשעים קטני אמונה וחסרי סבלנות בלבד, לא תקלע לעומק כוונת התורה.

הסבר המרד הפוליטי לשיטת רש"י

נפתח את ההסבר בשיטת רש"י, כלומר בהבנת המרד הפוליטי. נראה כי דתן ואבירם אינם מתנגדים למשה רבנו האיש, אלא הם מתנגדים לרעיון הפוליטי עצמו, כלומר עצם העובדה שנוצרת מנהיגות ומתגבש מבנה

טענתם מבליטה את הניגוד בין שתי אפשרויות - מצר אחד מצרים, ומצד שני המדבר. כאשר הם נמצא מול העם ומצרים מאחוריהם, אין הם יכולים לחשוב על אופק אחר, אך הסיטואציה עצמה היא סמלית, שכן היא מבטאת את היותו של המסע חסר סיכוי.

בתלונת העם במרגלים באה לידי ביטוי הטענה השנייה, שהרי המדבר כבר מאחוריהם, ועתה פניהם לארץ ישראל. אם נדייק, נראה שתלונת העם "ונשובה מצרימה" לא עלתה אחרי דברי המרגלים הראשונים, שהבליטו את הקושי הצפוי בכבוש הארץ ("אפס כי עז העם הישב בארץ..." [במדבר י"ג, כ"ח]), אלא אחרי שהמרגלים הוציאו את דיבת הארץ עצמה ("ויוציאו דבת הארץ אשר תרו אתה... ארץ אוכלת יושביה היא..." [שם ל"ב]). כאן הניגוד כבר אינו בין מצרים והמדבר, אלא בין שניהם לארץ ישראל: "ויאמרו אליהם כל העדה... לו מתנו בארץ מצרים ובמדבר הזה לו מתנו ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב נשינו וטפינו יהיו לבז הלא טוב לנו שוב מצרימה" (שם פרק י"ד, פסוקים ב'-ג'). החלופות הן מצרים והמדבר מצד אחד, וארץ ישראל מן הצד שני. המרגלים טענו לא רק כלפי הדרך, אלא כלפי התוצאה, כלומר כיבושה של ארץ ישראל הוא בלתי אפשרי, וגם החיים בה אינם כדאיים.

מה באשר לטענתם של דתן ואבירם בפרשת קורח? ממבט ראשון נראית טענתם מסורבלת:

(יב)...לא נעלה!

(יג) המעט פי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו

במדבר פי תשתרר עלינו גם השתרר!?

(יד) אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו

נחלת שדה וכרם העיני האנשים ההם תנקר! לא

נעלה!

טענתם כוללת גם את המרכיב הפוליטי, כמו שפירש רש"י - בקביעתם "לא נעלה" שבפתיחת דבריהם ושאלתם "כי תשתרר עלינו גם השתרר" שבסיום דבריהם; וגם את המרכיב האידיאולוגי, כחז"ל, בחלק המרכזי של דבריהם. מה בדיוק הם טוענים? ממבט ראשון נראה כאילו טענתם בחלק הראשון ("יב-י"ג) ובחלק שני ("יד) זהה: הם אומרים ושונים כי משה הוציא אותם מצרים וכעת הם מתים במדבר. אולם, לאור הניתוח שערכנו, ניתן להבחין שבפרשתנו מצטרפות שתי הטענות שכבר עלו במקרים הקודמים כנגד יציאת מצרים לכדי טענה שלמה ומפותחת:

א. משה כשל כאשר סבר כי העם יוכל לגבור על קשיי המדבר, ואכן עתה העם מת במדבר ולא יכול להכנס לארץ, כפי שנטען עוד על הים ובמצרים. זו משמעות החלק הראשון המעמת את מצרים עם "להמיתנו במדבר".

הקיימת כחזון, אבל הטענה שלהם אינה רק כלפי הדרך, כאמור, אלא גם כלפי התכלית: החלפת הבטחון הקיומי של מצרים בארץ ישראל, איננה החלפת בורגנות במקום אחד לטובת בורגנות במקום אחר; זהו ויתור לצמיתות על שיווי המשקל הקיומי היציב שהעניקה מצרים. בארץ ישראל החיים מתוחים באופן תמידי בין ארץ לשמים: הם אינם במנוחה, אלא בשאיפה להתקדמות. ארץ ישראל איננה אובייקט שמשיגים אותו ובכך תם העניין, אלא היא אופן של חיים, שבהם מול כל הווה מתייצב אופק אחר, גבוה יותר, הקורא לשנינו. לכן, ברור שבארץ ישראל אף פעם לא תהיה יציבות ובטחון כמו במצרים. בארץ ישראל חיים כשעניי ה' עלינו (שם, פסוק י"ב), ואנו נתונים בברית הנבחת מידי יום ומידי שנה; אפשר להגיע עד השמים - וליפול עד התהום; היום אינו כמו אתמול, ומחר לא יהיה כמו היום. מנקודת ראות זו אכן ארץ מצרים היא "זבת חלב ודבש" וארץ ישראל איננה כזאת. זו הסיבה הקיומית העמוקה, עד ימינו, לבחירה של יהודים להישאר בעבדות הגלות הבטוחה, ולא לבוא אל ארץ ישראל המתוחה (לאו דווקא מבחינה בטחונית. המתיחות נובעת מכך שבארץ ישראל לא ניתן להסתפק במצב הנוכחי, השאיפה היא ליותר ויש הטלת ספק תמידית).

'החרות הקשה'

יתר על כן - השאיפה לחיים מטיפוס מצרים היא כל כך עמוקה, עד שיהודים טובים מנסים לממש אותה כאן, בארץ ישראל, כאילו שניתן ללכת נגד רוחה ועצמיותה של הארץ ולכפות עליה לבוש בורגני לא לה. יהודי הוא שליח, וחיי ארץ ישראל הם קיום שליחותו. הממאן בשליחותו, מי שאינו רוצה לצאת ממצרים - עלול למצוא עצמו, חלילה, כמו דתן ואבירם, כשהאדמה בולעת אותו.

ומסביר הרב תמיר דרנות שבשורשם, מתלכדים המרד האידיאולוגי (כחז"ל) והמרד הפוליטי (כרש"י) לנקודה אחת: העצמאות המדינית, וחיי ארץ ישראל, מציעים לנו משהו שניתן לקרוא לו, תוך שאילת מונח מהפילוסוף לוינס, "חרות קשה". הליכה, חיפוש וטיפוס, מתוך חירות שאין בה רגע שעמום, אבל יהיה מי שיאמר שחסרים בה כמה רגעי שלוה. ארץ שמגיעים אליה לא מפני שרוצים ליהנות מהשפע שהיא מוציאה מעמקי אדמתה, אלא מפני שממנה - ורק ממנה - ניתן להגיע לשמים.

מדיני עצמאי שהם ייאלצו לקבל את סמכותו, היא מקור התנגדותם. אמנם הם מצויים בתוך מדינה שיש בה פוליטיקה ושלטון - אך זה איננו השלטון שלהם: הם אינם צריכים להעריך אותו, הם לא חייבים להשפיע עליו, ולשלטון גם אין כל עניין בהם מלבד מילוי חובותיהם. אם רק 'יהיו בסדר' ולא יסתבכו, הם יכולים, ברמה האישית והחברתית, לעשות ככל העולה על רוחם. מבחינה זו, העבדות לשלטון זר - משחררת, עד כמה שקביעה זו נשמעת פרדוכסלית. היחס לשלטון הזר יכול להיות לגמרי אינסטרומנטלי: משתדלים להסתדר איתו, להפיק ממנו תועלת ולא להינזק מפגיעתו. יחס כזה אינו אפשרי לשלטון העצמי, שיש לו סדר יום לאומי ורוחני משמעותי וציפיות משמעותיות מאיתנו, ושיכול לשלול מאיתנו את החירות להיות כפרטים כפי שאנו רוצים. חרות מדינית יכולה לפגוע בחירות הפרטית. "אל תשתרר" הם אומרים למשה: תן לנו לריב כרצוננו ולחיות כרצוננו - חרות ללא אחריות: האחריות שתובעת העצמאות המדינית שוללת את החירות הקלה המתקיימת תחת שלטון זר, שאיננו מטיל שום אחריות. ואומר הרב תמיר גרנות שהד לעמדה מעין זו ניתן למצוא בקביעת זרמים מסויימים בימינו ש'דינא דמלכותא דינא' חל כלפי גויים ולא כלפי שלטון יהודי. את הסדר החברתי שכופה שלטון זר ניתן לקבל בכל מקרה, מפני שאין שום יומרה שיהיה נכון או אמיתי; אבל השלטון שלנו, של ישראל, מוכרח שיהיה אמיתי וצודק, ולכן אין 'דינו דין'. תוצאת לוואי של עמדה זו סוג זה עלולה להיות העדפה של שלטון גויים בחו"ל על פני עצמאות מדינית בארץ ישראל.

הסבר המרד האידיאולוגי לשיטת חז"ל

מדוע מתנגדים דתן ואבירם ליציאת מצרים? האם חיי העבדות במצרים נוחים להם? האם הם אינם רואים את התקווה הגדולה שבחיים בארץ ישראל? דומה, שגם כאן ההתנגדות שלהם היא עמוקה ונצחית. מצרים מעניקה ומסמלת את הביטחון הקיומי השלם: 'בסך הכל, יש לנו חיים בורגניים לא רעים. אנחנו שכירים, אף אחד לא מאיים עלינו בפיטורים, יש משכורת קבועה, יציבות כלכלית, מזון (יסיר בשר ולחם לשובע'... [על פי שמות ט"ז, ג']). אלו הם חיים ללא אופק, ללא אשליות, ללא עליות וירידות קיצוניות - ללא ספק. ואכן במצרים אין ספקות: הנילוס זורם תמיד, והחקלאות מובטחת - "אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק" (דברים י"א, י'). יציאת מצרים היא ויתור על הביטחון הבורגני, ודתן ואבירם תמהים לטובת מה נעשה הויתור הזה. כל הבטחה של אופק אחר, שונה, תובעת שינוי הכרוך בתהליך שיש בו סיכונים וקשיים. המדבר קיים תמיד, במעבר בין מציאות אחת למציאות אחרת אפשרית,